

Tájházi Hírlevél

A
tájékoztatója

2005. 4. füzet
Jósvafő, 2005. december

**III. évfolyam 4. szám
2005.**

Felelős szerkesztő:

Szablyár Péter

Felelős kiadó:

Hadobás Pál
igazgató

HU ISSN 1785-4873

Kiadja a Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum
(Edelény, 3780 István király u. 49.)
a Magyarországi Tájházak Szövetségével együttműködve.
Készült a **Nemzeti Kulturális Alapprogram** támogatásával.

Szerkesztőség: 3758 Jósvafő, Dózsa Gy. utca 3.

Nyomdai munkák: K-B Aktív Kft. Gyorsnyomda és másolószolgálat, Miskolc.
Felelős vezető: Kása Béla

A címlapon: „Pléhkrisztus” a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. A Tájházi Műhely hatodik képzési napja a szakrális emlékek megvédésével foglalkozott

A kiadványban szereplő képeket Szablyár Péter készítette. Igény esetén a képek elektronikus formában díjtalánul igényelhetők a szinlo@axelero.hu e-mail címen

Tisztelt Olvasó, Kedves Barátaim!

Az év vége sem szűkölködött eseményekben. Mint egy késve felbontott karácsonyi ajándék, úgy olvashattuk december 27-én a NKÖM honlapján a „Tengertánc” pályázati kiírását, amely „175 millió forint keretösszegű pályázatot hirdetett a népi kultúra értékeinek megmentésére és átörökítésére helyi közösségek és alkotóműhelyek számára a szellemi és tárgyi népi kultúra hagyományainak ápolására és új értékek teremtésére”.

Az csak fokozta örömünket, hogy a keretösszeg közel egyharmadát – 50 millió forintot – a „Tengertánc II.” alprogramban „A népművészeti és hagyományörző tájházak infrastrukturális és eszközfejlesztésére” írták ki. Meggyőződésünk, hogy néhány tájházunk sikeresen pályázhat a „Tengertánc IV.” alprogramban megfogalmazott „A modern kultúra tudás-bázisának erősítése, ismeretanyagának bővítése a nemzeti tudástár kialakítása érdekében” célok tekintetében is.

Talán szerénytelenség nélkül állíthatjuk, hogy a tájházak számára kiírt pályázati források bővülésében Szövetségünk elmúlt három évi tevékenységének elismerését is viszontlátjuk. Ezt tükrözi a „Tengertánc” pályázati kiírás azon része, amely a szakmai ajánlók között a Tájházszövetséget is nevesíti.

Örömmel vettük tájházaink élénk érdeklődését a pályázat iránt. Az elnökség megállapodása alapján ajánlást csak olyan intézménynek adunk, ahol személyesen is meggyőződünk a pályázat célkitűzéseiről, megalapozottságáról. Mire hírlevelünket olvassák, a pályázatok beadási határideje már lejárt, ennek ellenére közreadjuk a pályázati kiírást, főleg azok számára, akik a pályázat következő fordulóiban fognak majd részt venni.

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma a népi kultúra értékeinek megmentését és átörökítését elősegítő Tengertánc Program keretében

TENGERTÁNC – II.
pályázatot hirdet

a népművészeti és hagyományörző tájházak infrastrukturális és eszközfejlesztésére.

A pályázat célja: segítségnyújtás a magyarországi tájházak infrastruktúrájának megújításához annak érdekében, hogy alkalmassá váljanak az aktív népművészeti és hagyományörző közösségi tevékenységek beindítására, a már meglévők folytatására, befogadására, a közösségi terek működtetésére.

Támogatás nyújtható:

a tájházak infrastrukturális és eszközfejlesztési terveihez, annak érdekében, hogy azok alkalmassá váljanak a helyi, tájegységi hagyományörző és identitást erősítő, a népi kultúrát megújító tevékenységek befogadására, a tárgyalgató népművészeti alkotások bemutatására, új tartalmak létrehozására, valamint a tájház látogatóinak 21. századi követelményeknek megfelelő fogadására (a tájház telkén belül közönség fogadására alkalmas terek kialakítására, audiovizuális bemutatókra, és e-kultúra megteremtésére). Előnyben részesülnek azok a tervek, amelyeknél a tartalmi, szakmai hagyományátörökítő tevékenységre fordítandó összeg a pályázat teljes bekerülési költségének több mint a felét jelenti.

A felosztható keretösszeg: 50 millió forint.

Pályázatot nyújthatnak be:

- a tájházakat fenntartó és sikeresen működtető jogi személyek – önkormányzatok, egyesületek, alapítványok, non-profit gazdasági társaságok; vagy
- a tájházban népművészeti, hagyományörző tevékenységet megvalósító szervezetek, alapítványok, amelynek érvényes együttműködési megállapodása van az adott tájház fenntartójával.

Magánszemély csak mint működési engedéllyel rendelkező muzeális intézmény fenntartója, szakvéleménnyel alátámasztott, a pályázat mellékleteként benyújtott referenciák esetén pályázhat, pénzügyi lebonyolító bevonásával.

Pályázaton elnyerhető támogatás felső határa 5 millió Ft.

Az úrlaphoz csatolni kell:

- a pályázó intézmény, szervezet 2004–2005. évi szakmai munkásságának bemutatását;
- a szakmai tevékenység, ill. program ismertetését –az alábbiakban közzétett pályázati szempontrendszer alapján;
- a részletes költségvetési tervet;
- a tájházban megvalósuló előadói, vagy/és kézműves programok szakmailag hiteles megvalósítása érdekében az együttműködő partnerekkel – megyei múzeumi szervezettel,

- országos közgyűjteménnyel, országos hatókörű művészeti intézménnyel vagy szervezettel, megyei vagy tájegységi szempontból illetékes népművészeti civil szervezettel (pl. megyei népművészeti egyesülettel, vagy országos fesztiválok, bemutatókon rendszeresen résztvevő néptánc-együttessel, népzenei együttessel, népdalkörrel) – kötött együttműködési megállapodás egy példányát;
- a szabadtéri néprajzi múzeumi szakfelügyelet javaslatát;
 - a Tájház Szövetség vagy más, országos hatókörű népművészeti szervezet szakmai ajánlását;
 - a programokban közreműködő táncos, zenei, hagyományörző és kézműves szakemberek névsorát, szándéknyilatkozatát;
 - a pályázó és a fenntartó közötti – amennyiben a kettő nem azonos – legalább további három évre érvényes együttműködési megállapodásának hiteles másolatát;
 - a tájház működési engedélyének másolatát, működési engedéllyel még nem rendelkező tájházak esetében a területileg illetékes megyei múzeumi szervezettel hitelesített, kitöltött szakfelügyeleti adatlapot;
 - a tájház alaprajzának másolatát;
 - amennyiben felújítási, beruházási és korszerűsítési munkákra is kérnek támogatást, abban az esetben az elvégzendő munkákat bemutató érvényes engedélyezési tervet;
 - egyesületek, alapítványok pályázata esetén a szervezet nyilvántartásban szerepléséről szóló 30 napnál nem régebbi igazolást, illetve annak bíróság által hitelesített másolatát;
 - gazdasági társaság esetén a bíróság által 30 napnál nem régebben készült hitelesített cégkivonatot (közjegyző által hitelesített cégkivonatot nem fogadunk el.);
 - magánszemélyek kizárólag befogadó (pénzügyi lebonyolító) intézményen vagy szervezeten keresztül nyújthatnak be pályázatot. A befogadó intézménynek, illetve szervezetnek a létezését igazoló jogi dokumentációját mellékelni szükséges;
 - írásbeli nyilatkozatot az államháztartás működési rendjéről szóló 217/1998. (XII.30.) Korm. rendeletben foglaltak alapján (nyilatkozat mellékelve).

A Tájházi műhely 2005. évi hatodik képzési napjának programja:

Helyi szakrális emlékek kataszterezése, állapotfelvétele, a szükséges védelmi teendők meghatározása, védelem

Program

9.45 *Regisztráció*

10.00- 10.30 **Dr. Kemecsi Lajos:** Szakrális kisemlékek kataszterezése

10.30-11.00 **Vass Erika:** Szakrális témájú folklór elemek megőrzésének lehetőségei, azok helye a tájházak életében

11.00-11.30 **Szonda István:** Hogyan valósul meg egy szakrális kisemlék helyi védelme?

11.30-12.00 **Szűcs Gergely:** Szakrális tárgyak restaurálásának kérdései

12.00-12.30 **Dr. Sári Zsolt:** Szakrális emlékek áttelepítése a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban

12.30-13.00 *Ebéd*

13.00 *Séta a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban – szakrális emlékek nyomában (szakvezetéssel)*

Az elhangzott előadások szerkesztett változatai

(köszönet az előadóknak, hogy anyagaikat rendelkezésünkre bocsájtották)

Szakrális kisemlékek kataszterezése

Dr. Kemecsi Lajos – Szabadtéri Néprajzi Múzeum

Előadásomban a kataszterezés alapját képező terminológiai rendszert kívánom bemutatni. A tipológia kidolgozását elsősorban Liszka József kutatásai alapján mutatom be, aki a komáromi Etnológiai Központban működő kisemlék archívum létrehozásával példamutató szakmai feldolgozó munkát folytat.

A szakrális emlékek a népi kultúra összetett területét alkotják. A két háború között a szakrális emlékek kutatásának koncepciója körvonalazódott. A koncepció kimunkálása Bálint Sándor nevéhez fűződik, aki a német kutatások nyomán a

magyar szakrális vidékeket kultúrtörténeti összefüggések alapján tekintette át. (Népünk ünnepei Bp. 1938., Sacra Hungaria. Kassa, 1943. Ünnepi Kalendárium I-II. Bp. 1977.) Hasonló nézőpontból vizsgálódott Jánosi Gyula (Barokk búcsújáróhelyek táji vonásai. Pannonhalma, 1939.) is. Ez a program nem válhatott gyakorlattá a háború és az azt követő néhány évtized során. A szakrális emlékek kutatását művészettörténeti szempontból is kevés figyelemre méltatták - ugyanakkor a néprajz sem tekintette mindig kutatási területéhez tartozónak. A művészettörténeti kutatásban a magas művészet peremén élő provinciális művészetre kevesebb figyelem irányul, ezáltal a határbeli szakrális emlékek nem csak az utaknak, hanem a kutatási érdeklődésnek is a szélén találhatóak.

Az elmúlt időszakban azonban megnövekedett a tárgykör iránti érdeklődés. Hofer Tamás és Fél Edit 1975-ben megjelent könyvében (Magyar Népművészet) már jelentős részt szentelnek a szakrális művészetnek. A társadalmi környezet bemutatása, ahol a kultusz lezajlott, meghatározó jelentőségű. Ennek változásait, egyre gazdagabb megnyilvánulásformáit a nemzetközi szakirodalom is kiemelten vizsgálja. Németországban már évtizedekkel korábban megindult az összes templomokon kívül álló kereszt felmérésére. Külön folyóiratban (Das Steinkurz) tették közzé a kutatás eredményeit. A szomszédos Ausztriában 1975-ben alakult meg a mezőn található szakrális emlékek feltárására. Tanulmányok sora mellett olyan összefoglaló igényű munkák is születtek, mint Ada Paul Steinkreuz und Kreuzsteine in Österreich (Horn 1975). Az európai kutatás összefogásának szándékával 1996-ban Varallóban (Olaszország) tartott konferencián hirdették meg az európai szent helyek, kálváriák és vallási együttesek számbavételét.

Különösen fontos kutatási irány a szentek tiszteletének, szerepének feltárása csoportok és tájak összetartozásának, szimbolikus társadalmi, területi és kulturális azonosságának kialakulásában. A téma egyes részterületein a nemzetközi kulturális kapcsolatok vizsgálatához szükséges összehasonlító adatokat is feltárták a kutatók. Így a hazánkban is elterjedt Nepomuki Szt. János védőszent megjelenését Mezler - Andelberg (Johannes von Nepomuk ein Patron des alten Österreich?), illetve a szlovákiai Kisalföld területén Szent Vendel kultuszának emlékeit Liszka József elemezte részletesen (Ethnographia 1994. 1. 101-127.)

Egyes részterületek kutatottsága öröndetesen megélénkült az utóbbi időszakban. Így a szentkultusz elemeinek vizsgálata is újabb eredményeket hozott a feszületek, kegyszobrok esetében. Tüskés Gábor 1984-ben megjelent előadásában elsősorban a barokk kori szenttisztelet rétegeivel foglalkozott (In. Történeti Antropológia Bp. 1984). Részletesen vizsgált az egyház illetve a telepések szerepe az egyes szentek kultuszának elterjesztésében. A szakrális emlékek kutatásának módszertani-methodikai bővülési lehetőségeit jelezte kvantitatív módszereket is alkalmazva az elemzésben Tüskés Gábor és Knapp Éva kutatása (Ethnographia 1988. 331-356).

Készült olyan tanulmány is, amely egy kiválasztott épületegység mélyreható elemzésével jelezte a nagyobb léptékű szintézisek megalkotásának első fázisait (Limbacher Gábor, Ház és Ember 9. 1994). A szakrális célú határbeli építmények funkcionális kérdéseiről illetve a szakrális ökoszisztémák működéséről Bartha Elek készített tanulmányokat (Ház és Ember 6. 1990, illetve Vallásökológia 1992). Speciális funkciójú szőlőhegyi szakrális emlékek problematikájával Horváth Gyula foglalkozott (Nyugat-Dunántúl népi építésze 1995). A szakrális emlékek mint közösségi épületek kutatásának eredményei a templomok, kálváriák témájában is gyarapodtak az utóbbi évtizedekben. A Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum által szervezett népi építéssel foglalkozó tájkonferenciák előadásai és megjelent tanulmányai értékes fórumot teremtenek a szakrális emlékek kutatásának. A levéltári forrásokon alapuló komplex kutatási módszer eredményes példája Horváth Sándor tanulmánya, amely egyházlátogatási jegyzőkönyvre építve elemzi Vas megye szakrális emlékeit (In: A Nyugat-Dunántúl népi építésze 1995).

A nemzetközi szakirodalom eredményeit felhasználva az interetnikus kapcsolatok feltárása is lehetővé vált. A tárgykör iránt megnövekedett nemzetközi érdeklődés eredményei, konferenciák (pl. kisemlék-kutatók németországi tudományos tanácskozása), összehangolt tudományos programokon (pl. olasz kezdeményezés illetve a szlovén kutatások) keresztül hatnak a hazai vizsgálatokra.

Az egyre gyarapodó regionális, tematikus vizsgálatok közül csak néhányra hívom fel a figyelmet: alapos kutatás és elemzés eredményeként a Győr-Moson-Sopron megyei illetve a Fejér megyei munkák első eredményei már meg is jelentek (pl. Perger Gyula 1993). Lukács László Szent Orbán kultuszának emlékeit vizsgálta a székesfehérvári egyházmegyében (1988), Laczkovits Emőke és Vörös Hajnalka a Balaton-felvidéki, Veszprém megyei emlékekkel foglalkozik (1998). A Dunától északra a szlovákiai Kisalföld területén Liszka József által végzett topográfiai kutatás is komoly eredményeket ért el. (Vö. Liszka Ethnographia 1995, Szent képek tisztelete Dunaszerdahely 1995.) A szlovákiai Fórum Társadalomtudományi Intézet komáromi Etnológiai Központjában 1998-ban jött létre a Szakrális Kisemlék Archívum. Komárom-Esztergom megye keleti részén a volt dorogi járás területén az esztergomi Balassa Bálint Múzeum gyűjtőterületén Kövecses Varga Etelka folytat a témához kapcsolódó vizsgálatot (Ethnographia 1995).

Az emlékek körét az általánosan elfogadott felosztás szerint rendszerint a római katolikus templomok, a kápolnák, kálváriák, a szobrok, a szabadtéri keresztek, képoszlopok és a képes fák, szentkutak alkotják. A lokális kereteken belül tematikus csoportosításban is elemezhetőek a fenti emlékek. A gazdasági év védőszentjei, a betegség patrónusok, a korai segítő szentek, a mesterségek, az elemek védőszentjei, a betelepített lakosság vagy a kegyurak által választott védőszentek alkothatnak egy-egy csoportot. A csoportosításon belül a különböző

történelmi korszakok szerepe meghatározó. A keresztút, a kálvária összetett jelentéstartalommal rendelkezik. A húsvéti ünnepkörben betöltött szerepük mellett a közösségi és magánájtatosság helyeként is fontosak. A kálvária építményeinek és elhelyezkedésének változatai a kutatási terület egyes vidékeire jellemzőek. A szakrális táj 18. századi megújításában a kápolnák szerepe meghatározó. Az újonnan telepített területeken elsősorban a kegyúri központok vonzáskörzetében találhatóak. A kápolnák hagyományos berendezése lokális ikonográfiai sajátosságokat is közvetít, valamint a telepések hazai kultuszokhoz való integrálódására is utal.

A téma magában foglalja egy-egy település szakrális emlékeinek teljes körű felmérését és számbavételét. A település kataszteri térképére történő berajzolással a régió szakrális emlékeinek topográfiáját készíthetjük el. A méretarányos rajzos és a fényképes dokumentáció, a vonatkozó irat- és térképanyag, irodalom, szójhagyomány összegyűjtésével információs bázis jön létre. A szakrális emlékek építésének igénye, állításának körülményei, a hozzá fűződő devóció közösségekben betöltött szerepe elválaszthatatlan kapcsolatban állnak egymással. A komáromi járás területére is kiterjedő tervezett munka eredményei szervesen kapcsolódnak a régióban már korábban megindult kutatások rendszeréhez. Csak a jelenségek apró részleteit vizsgálat alá vonó részlettanulmányok után lehet majd kísérletet tenni az egész ország területére kiterjedő szintézis megteremtésére. A népi vallásosságnak a tájban elhelyezkedő emlékei részletes vizsgálatot érdemelnek. Ehhez szükséges a széles alapokra helyezett kiterjedt gyűjtőmunka. Általános jellegű, az anyag egészére vonatkozó megállapításokhoz pedig etnográfusok és művészettörténészek szoros együttműködése vezetheti a kutatást.

A kutatás módszereként javaslom, hogy első lépésként a korábban más régiókban végzett hasonló vizsgálatok tapasztalatait is felhasználva, a már publikált műemlékek jegyzékének alapos terepmunkával való kiegészítését kell elvégezni. Levéltári és könyvtári kutatással szükséges kibővíteni az információs bázist a történelmi irodalom, canonica visitatiók, plébániai évkönyvek, térképek és különböző helyi források (folyóiratok, képeslapok) segítségével. A vonatkozó levéltári anyagok egyházi és állami levéltárakban lelhetők fel. A terepmunka elsősorban a szakrális emlékeknek a gazdasági évhez, a mesterségekhez, és a búcsújáró helyekhez kapcsolódó szerepét tisztázza. A terepmunka során fel kell kutatni a még meglévő és az elpusztult szakrális emlékeket, azokról dokumentációt kell készíteni, kiegészítő adatgyűjtést kell végezni a vonatkozó hagyomány megismerése céljából. (Szójhagyomány, eredetmagyarázó történetek, népi vallásos énekek, hiedelem elemek, kapcsolódó kultusz.)

Az adatfelvétel meneteként az alábbi sorrendet javaslom:

- Elkészítjük az adott település térképét, amelyen minden egyes szakrális kisemléket feltüntetünk.
- A helyszínen minden egyes objektumról egy adatlap készül, amit méretarányos rajz és fényképfelvételek egészítenek ki.
- Helybéli adatközlőktől felderítjük az adott kisemlék állíttatásának az okait, a kapcsolódó történeteket, kultuszt, szokásokat stb.
- Ezeket az adatlapokat aztán különféle levéltári forrásokból nyert információkkal is kiegészítjük.

További részletes elemzéssel az építéstörténeti, művészettörténeti és ikonográfiai problémákat is feltárhatjuk. A különböző szakrális emlékek rendeltetésének, ikonográfiai vizsgálatának, az anyagi és formai jegyek megkülönböztetésének értelmezését megkönnyíti a készítő mesterek munkájának felderítése. A fényképes, rajzos dokumentációt digitális adatrögzítőn tárolva tesszük lehetővé egy korszerű adatbázis létrejöttét. Az emlékekre vonatkozó levéltári, könyvészeti és terepmunkán összegyűjtött információt szintén számítógépen dolgozzuk fel a későbbi kutatások elősegítése céljából.

Az előadás második részében röviden ismertetem a tipológia elemeit:

A szakrális kisemlék fogalma:

Szabadban álló vallási tárgyú objektum, melyeket általában a hivatalos egyház is szentesített ugyan, ám alapvetően a népi vallásos gyakorlatban játszott döntő szerepet. (Ez több, mint a szakrális kisépítmény kategória.)

A terminológiai kérdések tisztázása elsősorban a szükséges tipológia miatt meghatározó. Nem célszerű stiláris kérdéseket is bevonva elveszni a részletekben, mint például az útmenti vagy útszéli keresztek elnevezés esete.

Tipológia

1. **Képes fa.** A szakrális kisemlékek nyilvánvalóan legarchaikusabb, egyszersmind legegyszerűbb típusa. Lényege, hogy vallásos célzattal egy élőfa törzsére feszületet, szentképeket, illetve képszekrényt erősítenek, amit rendszerint (mú)virágokkal díszítenek. Formailag e típust a következőképpen csoportosíthatjuk:

- A;** Élőfára erősített fafeszület
- B;** Élőfára erősített szentkép
- C;** Élőfára erősített képszekrény

2. Út menti keresztek

Ide alapvetően azok a fából, kőből, betonból, fémből készült magas, 2-5 méteres keresztetek sorolhatóak, amelyek általában útkereszteződésekben, települések szélén, illetve utak mentén találhatóak. Formailag ugyancsak ide sorolandóak azok a temetői nagykeresztetek, amelyek nem sírjelként funkcionálnak, valamint általában templomkertben, a templom falához erősített missziós keresztetek. A kereszteteket a szakkutatás a legrégebbi szakrális kisemlékeknek tartja. A téglából épített képoszlopokat, sőt a kápolnákat is egyes vidékeken kereszt-nek nevezi a népnyelv. Általában az anyaguk alapján szokás csoportosítani az út menti kereszteteket:

A; Fakeresztetek

B; Kőkeresztetek

C; Fémkeresztetek

3. Képoszlopok

A képoszlopok legfontosabb elterjedési területe a német nyelvterület, ahol már a 13-14. századból is ismeretesek egyes darabok. Hazánkban a német vidékekhez viszonyítva kevesebb csoportja található meg a képoszlopoknak.

A; Póznaszerű képoszlop

(általában fából, ritkábban fémből, kőből, betonból készült rudak, amelyek képszekrényt, képet (olajnyomatot) tartanak.)

B; Szoborfülkés képoszlop

(kőből, téglából épített, három- vagy négyszög alaprajzú magas oszlopok, amelyeknek felső harmada általában kiszélesedik, s benne egy vagy több szobor-, illetve képfülke található. Sátortető csúcsán minden esetben kereszt látható.

C; Mezei oltár

(téglából (ritkábban kőből) épült négy- (esetleg háromszög) alaprajzú építmény, amelynek egy oldala általában nyitott, illetve rácsos ajtóval van lezárva. Belül oltárszerű padkán áll a szobor, ám az építmény belső tere oly kicsiny, hogy gyakorlatilag nem lehet belépni.

4. Kápolnák

A kápolna istentiszteleti célokra szolgáló kisebb épület, amelyet valamely kultusz hely mellett időnkénti használatra létesítenek, vagy valamely helyen fogadalmi célokból építenek magánszemélyek vagy közösségek. A nagyobb kápolnák templomszerű, toronnyal ellátott épületek, de a kisebbek csak egyszerű téglalap vagy négyzet alaprajzú épületek, amelyeknek az oltár felőli része lekerekített, az oltárral szemben levő oldalukon gyakran teljesen nyitottak, vas- vagy lécrács ajtóval vannak lezárva.

Berendezésük is rendkívül egyszerű, népies, néhány szentnek a szobrán kívül legfeljebb egy-egy padot vagy térdeplőszéket helyeztek el, gyertya- és

virágtartókat. Ahhoz, hogy egy építmény kápolna legyen, legalább a papnak bele kellene férnie, és oltárra is szükség lenne mindegyikben.

5. Szobrok

Olyan szakrális objektumok, amelyek az ellenreformáció korától terjedtek el vidékeinken és valamely szent életnagyságban (vagy azt közelítő méretben) megformázott alakját nyújtják. A leggyakoribbak a Mária- és Szentháromság-szobrok, illetve szoborcsoportok, továbbá Nepomuki Szent János, Szent Flórián és Szent Vendel szobrai. Rendszerint keskenyebb-szélesebb, oszlopszerű, a szobor anyagából faragott vagy téglából épített talapzaton áll az adott szent kőszobra. Német mintára gyakran Mária-oszlopként, Szentháromságoszlopként is emlegeti bizonyos típusaikat a magyar szakirodalom.

6. Haranglábak

Templommal nem rendelkező települések, illetve a nagykiterjedésű falvak templomtól távolabb eső pontjain állnak. Legegyszerűbb változata egy ágasfa, aminek két ága közé erősítik a harangot. Ennek továbbfejlődött formái az egyszerű favázás, újabban csővázás haranglábak. A gerendavázás, szoknyás haranglábak olykor archaikus építészeti technikákat is megőrizhetnek. Téglából épült négy lábra helyezett fakonstrukciós megoldás is előfordul illetve téglából, kőből készült harangtorony forma is.

A harangtorony inkább a magyar nyelvterület keleti, északkeleti részére jellemző és voltaképpen a templomtornyot helyettesíti, illetve védelmi-megfigyelő funkciói is vannak. Mivel a haranglábak katolikus és protestáns falvakban egyaránt előfordulhatnak, tetején az adott közösség felekezeti hovatartozásától függően kereszt, illetve csillag található.

7. Szoborfülkék

A; Szoborfülkék épületfalakban

A szakrális kisemlékek közé való besorolásuk meglehetősen problematikus, ám mindenképpen meg kell emlékezni az elsősorban lakóházak, templomok, továbbá egyéb profán építmények (pl. tűzoltószertárak) falában kialakított szoborfülkékben elhelyezett szentek szobrairól. A hagyományos paraszti lakóházak (ritkábban gazdasági épületek) homlokzati részén, rendszeren a két ablak között található szoborfülkében találhatóak ezek a szobrok. Lakóházon elsősorban Szent Flórián-, Jézus-szíve- és Mária-szíve-szobrok a gyakoriak. Templomok falába mélyesztett szoborfülkékben elhelyezett szentek szobrai gyakorlatilag a térségben tisztelt összes szentet felölelhetik, míg tűzoltószertárak falában Szent Flórián szobra számára szolgál tartózkodási helyül a szoborfülke.

B; Szoborfülkék síremlékeken

Viszonylag ritka jelenség, hogy a (mű)kőből készült síremlékbe egy szoborfülkét is mélyesztenek, benne általában Jézus-szíve-, Mária-szíve-plasztika, illetve a Fájdalmas Szűzanya (igen gyakran a sasvári piéta) szobrával. A szoborfülkét általában üveg borítja. Szokása nagyjából a 20. század második harmadára tehető. Azon települések temetőiben a gyakoribb, ahol a házak oromfalába mélyesztett szoborfülkék sem ritkák.

8. Útmenti haláljelek

Újkeletű, de gyorsan terjedő szokásról van szó, amikor (rendesen halálos kimenetelű) autóbaleset helyszínén emlékjelet állítanak a hozzátartozók. Formailag annyira sokrétű jelenségről van szó, hogy gyakorlatilag semmilyen tipológiai sorba nem illeszthetőek be.

Út menti haláljelként találkozhatunk kisebb-nagyobb fa és fémkeresztekkel, emlékoszlopokkal, emléktáblákkal, kopjafákkal, a szerencsétlenül járt gépkocsi rendszám táblájának, kormánykerékének fa törzsére való szegezésével stb.

9. Kálváriák

Szilágyi István a magyar kálváriákról írott összefoglalásában keresztútnak nevezi a zárt térben (templomban, kápolnában) található ábrázolás-sorozatokat, "kálváriának pedig a szabad térben elhelyezett épített emlékeket (...), amelyeknek egész elrendezése, sőt legtöbbször a felszíne is az egykori események színhelyét reprezentálja".

Voltaképpen objektum-együttesekről van szó, ahová a szakrális kisemlékek több típusa is összpontosul. Keresztek, képoszlopok, illetve a formailag a képoszlop- és mezei oltár-kategóriába tartozó stációk, kápolna mind előfordulhat (és általában elő is fordul) egy-egy kálvária-együttesen belül. A kálvária magva történetileg különböző számú stációkból álló keresztút-ábrázolások sora.

10. Temetők

Akár külön előadás, sőt konferencia témája is lehetne a temetőkre vonatkozó kutatások vizsgálata. Több szállal is kapcsolódik a szakrális kisemlékek témaköréhez, ám éppen sokrétűsége miatt a temetők dokumentációja egyértelműen nem sorolható a szakrális kisemlékek közé. Egyes elemek (a temetői nagykeresztek, a temetői kápolnák stb.) a szakrális kisemlékek dokumentációjában is szerepelnek.

Az elmúlt évtizedekben a hazánkban fellelhető szakrális objektumok állaga alaposan leromlott. 1989 után döntő mértékben helyi kezdeményezésekből egyre több helyen teszik rendbe (restauráltatják, sőt sok helyen rekonstruáltatják) az

alaposan megrongálódott szakrális kisemlékeket. Ezekhez a munkálatokhoz a Szabadtéri Néprajzi Múzeum anyagi segítséget ugyan nem, de módszertani segítséget, szakmai tanácsokat tud szolgáltatni. Sok esetben a hiányzó szakmai ismeretek illetve pontos kutatási eredmények hiánya torz és hibás rekonstrukciót eredményezett.

Az előadás végén felhívom a figyelmet a témával kapcsolatosan meghirdetett országos néprajzi pályázatra.

- **A pályázatok benyújtási határideje:**
- **2006. március 1.**
- **Néprajzi Múzeum, Budapest, 1055 Kossuth tér 12.**
- **Pályázati témakörök:**
- **1. Népi vallásosság és szakrális emlékek az ezredvégi Magyarországon**

Feldolgozásra javasoljuk a napjainkban élő és gyakorolt vallásosság, vallási kultusz, illetve gyakorlat különböző formáit (például karácsony, húsvét, pünkösöd, szentek kultusza, az életfordulók ünnepei: keresztelő, áldozás, bérmálás, konfirmálás, lakodalom, temetés, zarándoklat, búcsújárás, fogadott ünnepek stb.). A témakör többféle megközelítést tesz lehetővé:

- a) Egy település vagy egy kisebb közösség (például egy felekezet) mai vallásosságának felmérése.
 - b) Egy ma jellemző vallási kultusz (szálláskeresés, keresztelő, húsvéti ételszentelés stb.) eseményeinek részletes bemutatása.
 - c) Egyéni vagy családi vallásosság és kultusz változatos formáinak feltárása, a vallási élet és kultusz egyéni vagy családi jellegzetességeinek részletes bemutatásával. Például a karácsony, a húsvét ünneplése, szokása a 20. század második felében.
- Minden esetben különösen az a) és b) megközelítés választásakor törekedni kell a kultuszok helyének (például templom, kálvária, út menti kereszt, temető, magánházak stb.), időpontjának (a készülődéstől a hazaérkezésig), a kultuszban részt vevő és az azt szervező személyeknek, specialistáknak (búcsúvezető, szent ember, előimádkozó, Mária-lányok stb.), testületeknek, valamint a kultuszhoz kapcsolódó tárgyakkal, ereklyékkel a részletes bemutatására, dokumentálására. Témafeldolgozási módszerként a leírást javasoljuk, kiegészítve fotózással, videózással vagy hangzó anyag készítésével.

Ajánlott segédanyag, irodalom:

- Barna Gábor - Nádasi Éva: Kérdőív a búcsújárás néprajzi kutatásához. Budapest, 1985.
- Kriston Vízi József: Kérdőív egy község szakrális emlékeiről. (Sokszorosított.)
- Szacsvey Éva: Útmutató a paraszti élet ünnepeinek és szokásainak változásvizsgálatához. Honismeret, 1979/3.
Varga Zsuzsa: Szakrális emlékek. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1973.

Lehetőségek a népi vallásosság elemeinek megőrzésére a tájházakban

- Vass Erika – Szabadtéri Néprajzi Múzeum -

A közösségi életnek évszázadokon keresztül legfőbb mértéke és forrása a vallás volt, amely az embereket kérdéseit és feladatait megszabta.¹ Bálint Sándor *Sacra Hungaria* című művében így fogalmazott: „...a néplélek lényege szerint vallásos alkatú, nyilvánvaló, hogy a népi vallásosságnak, mint a népkultúra forrásának és mértékének megismerése elsőrangú, minden elfogultságon felülálló kötelességünk.”²

Ezért fontos, hogy a tájházakban is helyet kapjanak a vallásos élet tárgyai, illetve felelevenítsék az egyházi év jeles napjaihoz fűződő szokásokat. Tanulmányomban röviden ennek lehetőségeit foglalom össze.

Első lépésként fontos tisztázni, hogy a településen mely felekezethez tartozók élnek, illetve hogy a tájház egykori lakói és így a bemutatott enteriőr milyen valláshoz kötődnek. Csak ennek ismeretében rendezhetjük be hitelesen a házat. Míg pl. római katolikusoknál nagy számban fordultak elő Jézust, Szűz Máriát, a Szent Családot vagy valamely szentet ábrázoló színesnyomatok, szobrok, búcsúfiák, az ajtó mellett pedig szenteltvíztartó, addig a reformátusoknál a vallásosságra azok a falra akasztható, gyakran fekete alapon arany színű betűkkel írt bibliai idézetek utaltak. Emellett – mindegyik felekezet esetében - érdemes vallásos kiadványokat is gyűjtenünk: Bibliát, imádságos és énekes könyveket, de kézzel írott füzeteket is, melyek egy-egy búcsúvezető vagy előénekes hagyatékában maradtak.

A tárgygyűjtéskor ajánlatos nagy hangsúlyt fektetni arra, hogy a begyűjtött tárgyak történetéről, használatáról minél többet megtudjunk, és azokat írásba foglaljuk, hiszen csak így lesz lehetséges évtizedek múlva a műtárgyak szerepének megértése.

A továbbiakban elsősorban római katolikus szokásokra fogok utalni, de természetesen más felekezetek esetében is lehetőség van a látogatók intenzív bevonásával „élő múzeum” kialakítására. Érdemes pl. megtanítani a gyermekeket, hogy egykor az általános köszönés is kifejezte a vallásos kötődést: római katolikusoknál „Dicsértessék a Jézus Krisztus!”, reformátusoknál pedig „Áldás, békesség!” vagy „Adjon Isten jó napot!” volt a módja.

A látogatók számára sokkal jobban érthetővé válik egy-egy ünnep jelentése, üzenete, ha az ünnep alkalmával a tájház berendezése az aktuális tárgyakkal is

¹ Bálint Sándor: A magyar vallásos népelet kutatása. In: Vallási néprajz 3. 1987. Budapest, 8-66.

² Bálint Sándor: *Sacra Hungaria* é.n. Kassa, 5.

kibővül: pl. virágvasárnap új barkát tegyünk a lakásba vagy karácsonykor elkészíthetjük a karácsonyi asztalt – adventi koszorú nélkül. Erre példa a Szabadtéri Néprajzi Múzeum faddi háza, ahol megtalálható a karácsonyfa elődjét jelentő zöld ág, az asztal alatti szakajtóban pedig búza, kukorica. A látványt a tájházat bemutató személy magyarázatai egészíthetik ki, hiszen minden egyes tárgynak, ételnek meg volt a maga jelentése.

Ha az anyagi keretek megengedik, egyszerű ételek készítésére és kóstolójára is sor kerülhet az ünnepeken. Főleg görög katolikusoknál jellemző a húsvéti töltött tyúk és sárga túró, de egyszerűen és olcsón készíthetünk böjtös eledeleket is. Karácsony előtt biztos népszerű program lenne a mézeskalácssütés.

Dramatikus népszokások föllevenítésével is élővé tehetjük a tájházat. Például karácsonykor betlehemezést vagy vízkeresztkor háromkirályjárást adhatnak elő gyermekek.³ Ez esetben is lényeges, hogy az iskolai oktatás részévé váljon a hagyományok megismerése. A gyermekek sokkal könnyebben fognak emlékezni egy-egy szokásra, ha annak maguk is részesei lehetnek. Emellett a látogatók számára az is érdekes lehet, ha felpróbálhatják a jelmezeket.

A népszokások felelevenítésében segítséget jelenthetnek Bálint Sándor Karácsony, húsvét, pünkösöd és Ünnepi kalendárium című művei. Emellett fontosnak tartom, hogy a településről szóló könyvekből tájékozódjunk (ha van ilyen és abban népszokásokról is írtak), és az ott élő idős embereket is kérdezzük meg a helyi sajátosságokról, hiszen ezáltal válik az adott környezetben hitelessé az ünnep. A gyűjtéseket mindenképpen rögzítsük írásban, hogy azok évek múlva is használhatók legyenek. A gyűjtésbe bevonhatjuk az iskolásokat is. Egyrészt a tanárokkal egyeztetve, megadott szempontok alapján írhatnak iskolai fogalmazást, vagy pályázatot is hirdethet a tájház az iskolával közösen. Ennek keretében nemcsak fogalmazást, idős emberekkel készített interjút kérhetünk, hanem régi fotókat, tárgyakat is. A szempontok összeállításában segítséget jelenthetnek Bálint Sándor már említett könyvei, illetve kérdőívek.⁴

A fotókról digitális másolatot készíthetünk, továbbá kiállítást rendezhetünk belőlük, ami biztosan népszerű lesz különösen azok körében, akik azokat gyűjtötték vagy azokon szerepelnek. További kiállítások témái lehetnek a településen található szakrális emlékek (pl. útmenti kereszték, kápolnák) vagy egy-egy ünnep tárgyi világa (pl. húsvét, bérmálás/ konfirmáció, búcsújárás). Ezek által konkrétan a közösség múltja kapna szerepet, ami több más okból is hasznos lehet a tájház jövője szempontjából. Ha módunkban áll (pl. helyi televízióval együttműködve), akár videofelvételt is készíthetünk a település múltjáról, hagyományairól egy-egy

³ 2006 januárjában Gyomaendrődön Szonda István szervezésében került megrendezésre.

⁴ Barna Gábor – Nádasi Éva: Kérdőív a búcsújárás néprajzához. 1985. Budapest Varga Zsuzsanna: Szakrális emlékek. Kérdőívek és gyűjtési útmutatók 8. 1973. Budapest

jó emlékezőképességű lakossal, ami később is felidézheti a szokásokat, illetve a hon- és népismereti órákba is beépíthető.

A kiállítás során arra is mód nyílik, hogy az esetleg hiányzó tárgyakat pótoljuk, ehhez azonban arra van szükség, hogy fölmérjük: milyen tárgyakat, szentelményeket használtak régebben a házban. Többek között általános volt a szentelt gyertya, melyet vihar esetén védelmező célból vagy halott mellett gyújtottak meg. A Tolna megyei svábok körében pedig jellemző volt, hogy Nagyboldogasszony napján három gyógynövényekből készült csokrot készítettek, majd egyet a lakóházba, egyet a padlásra a gabonába és egyet az istállóba tettek védő funkciója miatt.

Arra is ügyelni kell, hogy egy-egy tárgytypusból csak annyit helyezünk el a házban, amennyi egykor lehetett. A kimaradó tárgyak (pl. imakönyvek, szentképek) megőrzése szintén lényeges feladat. Vigyázzunk arra, hogy azok megfelelő körülmények között legyenek tárolva. Ha nincs is mód külön raktárra, de mindenképpen száraz, pormentes, rágcsálóktól védett helyet és savmentes papírcsomagolást kapjanak. Ha az utóbbira nincs anyagi lehetőség, megteszi a háztartási csomagolópapír is. A tájházak védelmének praktikus módjairól Koncz Pál írt tanulmányt a Tájházi Hírlevél 2004/4. füzetében.⁵ Rendszeres szellőztetéssel, tárgymozgatással sokkal egyszerűbben és olcsóbban őrizhetjük meg a műtárgyakat, mint a rossz állapotúvá vált tárgyak restaurálásával.

Egy-egy rendezett, jó állapotban levő, a látogatók számára programokat kínáló tájház nemcsak a helyi közösség, a múltra való emlékezés szempontjából tölt be komoly szerepet, hanem a turisták számára a település jelenéről is képet ad.

Előadásomban olyan gyakorlati tanácsokat igyekeztem adni, melyek segítségével egyrészt élővé válhat a tájház, másrészt a látogatók megismerkedhetnek a paraszti élet rendjét évszázadokon át meghatározó vallás tárgyaival. Ezek mindig emlékeztették őket az életet adó Istenre, illetve védelmet nyújtottak a gondok idején.

⁵ Koncz Pál: Néprajzi gyűjtemények védelmének gyakorlati problémái. Tájházi Hírlevél 2004/4. 32-36.

A szakrális kisemlékek megőrzésének lehetőségei⁶

- Sári Zsolt – Szabadtéri Néprajzi Múzeum -

Ez elmúlt bő évtized során számos szakrális kisemlék megmentésére történtek lépések országszerte. Ezzel párhuzamosan a vallási néprajz is a kutatás egyik központi témájává lett. A szekuralizálódó világban azonban egyre több veszélynek vannak kitéve ezek a vallási objektumok.

A tájformáló szerepet is játszó objektumok a településen belül, illetve kívül emelt kápolnák, keresztek, szobrok, kőképek és oszlopok, a provinciális (nép)művészet értékei.⁷ Ezen szakrális emlékek a szentek kultuszához kapcsolódnak, az oltalom alá rendelt terület védelméért, valamint a gazdasági élet különböző területeinek, az egészség biztosításának érdekében és a különböző veszedelmek ellen emeltettek. Ha azonban a szobor, illetve a szakrális objektum funkcióját szolgáló, a kultuszt működtető külső feltétel megszűnik, illetve gyengül, a szakrális szerep csökken, ezáltal a gondozása is háttérbe szorul, állapota romlik. Különösen igaz ez a településen kívül eső területekre. Napjainkban, a mezőgazdaság struktúrájának átalakulásával is több mezőgazdasági út szerepe csökken, az ezek mellett állított emlékek is egyre gondozatlanabbak lesznek. Védelmük megkerülhetetlen feladata a műemlékvédelemnek, illetve a helyi közösségeknek egyaránt. Előbbire, mint országos szervezetre azonban, nem minden szakrális objektum esetében lehet számítani. Ezek helyi megmentése legtöbbször az adott közösségeken múlik. A munka során fontos az együttműködés az egyházi szervekkel, valamint a települési vezetéssel.

A megóvás, megőrzés egyik legfontosabb eszköze lehet a helyi védettség, önkormányzati döntéssel védeni ezeket az objektumokat. A munka első lépéseit két irányban indíthatjuk meg. Egyikük, az állapot felmérés, melyhez külsőszakértőket is célszerű bevonni restaurátor, műemléki szakember személyében. Ebben természetesen a különböző múzeumok munkatársai is résztvehetnek. Mint szabadtéren álló objektumok erőteljesen vannak kitéve a különböző légszennyezettségi károknak, az időjárás viszontagságainak, és sajnos egyre gyakrabban az ember „tevékenységének”. Nem célunk itt részletesen bemutatni a különböző károkozó elemeket, csupán néhányra szeretnénk felhívni a figyelmet. A különböző gázhalmazállapotú légszennyezésre érzékenyek a vaslemezre festett korpuszok, a mészkő és homokkő szobrok, valamint a fakeresztek is. A különböző homokkő szobrok esetében a gipsz kialakulás, ezek lemálása és a szobrok eltorzulása is veszélyt jelent, amit tovább ront a moha és zuzmó megjelenése, amik

⁶ A 2005. november 23-án, a Tájházi Műhely keretében elhangzott előadás vázlatja.

⁷ Bartha E. 1990. 219.

sokszoros lebomlási folyamatot gerjeszhetnek. Ezek ellen a restaurálás, az állagmegóvás jelenthet védelmet. A múzeumban a téli időszakban vízlepergető ponyvát húzunk a szobrokra, ezzel védve őket a téli fagyok kártékony hatása ellen. A festett pléhkrisztusok esetében a festék felválások okozhatnak károkat, mert ezeken a helyeken könnyen és gyorsan indul el korróziós folyamat, amely térfogatnövekedéshez vezet és lefejtí a festéket a műtárgyról. Ezeket leginkább a rozsdamentes, homokfúvott acéllemezekből készített másolatokkal helyettesíthetjük. A festett kőképek védelmét pedig leginkább az UV fóliák biztosítják. Természetesen ezek pénzigényes eljárások. A körültekintő gondoskodással már megtehetjük az első lépéseket ezen objektumok védelme irányába.

A tudományos kutatás során vizsgáljuk az állítás körülményeit, idejét, az állító személyét, az objektumhoz kapcsolódó kultusz elemeit. Gyűjtjük a fellelhető fotókat, leírásokat, amelyek segítségével nyomon követhetjük a változásokat. A kutatás során a plébániai irattárak mellett, az egyházi levéltárak, múzeumi adattárak is információkkal szolgálhatnak. Különös hangsúllyal emelném ki a *cannonica visitatiók*at, amelyek számtalan információt őriznek egy-egy vallási építményről.

Amennyiben a helyi, *in situ* védelem nem biztosítható, számba vehetjük az áttelepítés lehetőségét is. Az áttelepítés elsődleges színtere, az ésszerűbb és könnyebb védhetőséget biztosító belterület. Ennek kiválasztása során vegyük figyelembe az objektum szakrális jellegét, a településképet, a település rendezési tervét (ha van ilyen), tehát a vallási, biztonsági és az esztétikai szempontokat egyaránt. Az áttelepítés célterülete lehet a templomkert, a faluközpont, a tájházudvar, a „szakralizálható” tér.

A szakrális objektumok áttelepítésének kérdése a szabadtéri múzeumok telepítési koncepciójában is megjelent. A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum telepítési tervében is több ilyen objektum szerepel.⁸ A már megvalósult, felépült tájegységeket is több szakrális építmény teszi teljesebbé. A szakrális építmények közül a legjelentősebbek a templomok (református templom Mándról, katolikus templom másolatban Budavárról, görög katolikus fatemplom Mándokról), illetve a római katolikus kápolna Jánossomorjáról. Haranglábak öt különböző településről származnak, temető, kálváriák, szentek szobrai (Nepomuki szent János, Szent Donát), keresztek, és kőoszlop teszi teljessé a képet.

A múzeum a bemutatás eszközeként az eredeti, áttelepített objektumok mellett már másolatok bemutatásával is dolgozik, hiszen például a Szent Donát szobor esetében, az eredeti szobor Gyöngyösön maradt (a már áttelepítési helyszínként működő templomkertben), míg a hiteles másolat elkészítésével jelenik meg a múzeum Felföldi mezőváros tájegységében. További állagmegóvási lehetőségeket

⁸Balassa M. I. 1986.

is felhasznál már a múzeum, mint például a korábban áttelepített, eredeti Nepomuki szent János szobor restaurálása, illetve a hiteles másolat elkészíttetése. A szobor restaurált, eredeti példánya a múzeum Néprajzi Látványtárában került elhelyezésre, míg a hiteles másolat kikerült a Kisalföld tájegységbe a szobor „eredeti” múzeumi helyére. Ezt a megoldást a helyi védelem során is alkalmazhatjuk, különösen a nagyon értékes 18-19. századi homokkő szobrok esetében, melyek állaga gyorsan romlik, kültéri megóvásuk szinte lehetetlen. Ezen szobrok esetében a másolat kerülhet kihelyezésre, míg az eredeti szobor megfelelő fedett helyen (helytörténeti gyűjtemény, tájház, kiállító-terem, templom) kerülhet bemutatásra.

A múzeumi telepítés megpróbálja az eredeti elhelyezés körülményeit is rekonstruálni, legyen az a határba vezető út melletti, az utcasoron való felállítás, vagy éppen a falu központban történő elhelyezés. Ezek azonban csak részben vehetők figyelembe a helyi áttelepítés során, itt a fentebb már említett szempontok figyelembevételére törekedjünk. A restaurálás, felújítás és az áttelepítés során is ragaszkodjunk a korabeli, eredeti technikához, alapanyagokhoz, hogy hiteles felújítás, másolatkészítés után ne csak a szakmai kihívásoknak, de az esztétikumnak is megfeleljünk.

A helyi, inszitu védelmet gyakran hangsúlyozzuk. Ennek szép példáját több településen láthatjuk. Egy példát emelnék ki, a délzalai Muraszemenyén 2001-ben találtunk, egy szépen faragott kőkeresztet, a településen kívül, útszélen. A kereszt felső szára letörve hevert az árokban, lassan a gaz is benőtte. Ekkor felvettük a kapcsolatot a kereszt miatt is a település polgármesterével, és plébánosával, akikkel a Dél-Dunántúl tájegységbe áttelepített muraszemenyei lakóház miatt már jó kapcsolatunk volt. Felajánlottuk, hogy a törött, nem gondozott keresztet felmérjük, és áttelepítjük a múzeumba. A helyi közösség ezek után látta fontosnak a kereszt megújítását, restaurálását, helyi védelmét. A következő évben a helyi kőfaragómesterrel összefogva a település és az egyházközség szépen újraállította a keresztet, amely eredeti fényében újra a községet díszíti. Azt gondolom, ez a példa is bizonyítja a helyi védelem lehetőségét, szerepét és fontosságát. Ebbe a munkába aktívan vehetnek részt a tájházak munkatársai is.

Felhasznált és ajánlott irodalom

Balassa M. Iván (szerk) 1986 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum épületjegyzéke.

Bartha Elek 1990 A szakrális célú határbeli építmények funkcionális kérdései – kereszték, szobrok, kápolnák. In: Ház és Ember 6. 219 – 224.

Flórián Mária 1987 A debercsényi harangláb. In: Ház és Ember 4. 103 – 111.

Páll István – Sisa Béla 1994A tivadari harangtorony rekonstrukciója. In: Ház és Ember 9. 161 – 172.

Réthelyi János 1984 Útmenti keresztek Keszthely környékén. In: Ethnographia XCV. 53-79.

Tüskés Gábor 1977 Keresztek, feszületek, kálváriák. In: Ethnographia LXXXVIII. 195-197.

Hogyan vehet részt egy tájház a szakrális emlékek védelmében és műtárgyi minősítésében

- Szonda István -

1. *Endrőd katolikus emlékei:*
 - *temetői keresztek*
 - *Mária szobrok, köztéri védőszentek szobrai*
 - *Útmenti feszületek*
2. *A tájház-kereszt*
3. *A tájház, mint értékmentő közeg:*
 - *néprajzi tárgyak,*
 - *folklór hagyományok*
 - *szakrális emlékek*
4. *Az elásott Fájdalmas Mária szobra:*

Endrőd katolikus emlékei:

Békés megye legészakibb települése Gyomaendrőd. A település 1982-ben Gyoma és Endrőd egyesüléséből jött létre. Gyoma alapvetően református, Endrőd pedig szintizta katolikus vallású község. Az endrődi vallási élet nemcsak a népi vallásosság folklórhagyományaiban található meg (Endrődi Betlehemes, Háromkirályjárás, archaikus imák, stb.), hanem nagyszámú szakrális tárgyi emlék is létesült a faluban és határában. A korai homokkő szobrok (Nepomuki Szent János, próféták szobrai a templom fali fülkéjében, Fájdalmas Mária szobrok) mellett igen jelentős a fogadalmi keresztek, útmenti feszületek állításának szokása, szinte napjainkig. A faluba vezető országutak mentén, illetve a falu határában, ma is állnak ezek a feszületek. A feszületek öntött vasból készültek, melyek állításának idejéről az endrődi plébánia Historia Domusában található adatokat. Ezeket a feszületeket időnként megújították, valószínűleg a korai állítási idejüeknél is ezért találhatjuk a XIX. század közepétől népszerű öntvényeket. A legszebb feszületek az Endrődhöz tartozó Öregszőlő külső kerületben találhatóak. (1-12. kép)

A tájház-kereszt

A kereszt leírása:

Öntöttvas kereszt magassága: 175 cm

A díszes vaskereszt erős vashevederen nyugszik, két átmenő csavar fogja össze a két részt.

Az öntvény alsó részében lévő fülkében szárnyas angyal látható; körülötte növényi ornamentikák. Felette akantuszlevelek ölelésében indul a kereszt alsó szára.

A kereszttestben szőlőlevelek és szőlőfürtök domborműveiből épülő növényi ornamentika látható.

A kereszt metszéspontjában „INRI” felirat olvasható, a kereszt végpontjai, pedig palmetta csokor kiképzésűek.

Az öntvény keresztre (valószínűleg később), átmenő csavarral fogatták fel a Krisztus alakját, mely vékonyabb falú, préselt vagy öntött vas kidolgozású.

A megtaláláskor a kereszt alsó harmadában, átmenő csavarral felerősített vas öntvény tábla függött. Ez valószínűleg még későbbi odahelyezés emléke.

A csavarozásnak az öntvényen nincs furata, hanem az áttört díszítmény réseiben fűzték át a tábla felerősítésére szolgáló csavart.

A tájház előtt felállított feszület története:

Tájház-kereszt névvel illetük az új feszületet, mely előkerülésének és felállításának tanulságos történetét tárom a tisztelt olvasók elé.

2002-ben az öreg Szarvasvégi temető takarításakor, az aljnövényzet ritkítását végző munkások, a földből mintegy tizenöt cm-re, kiálló vasdarabra lettek figyelmesek. Azonnal szóltak Iványi Sándor temető gondnoknak, aki hamarosan ásót és csákányt hozva elkezdte bontani a lelet körül a földet. Legnagyobb megdöbbenésükre a föld alatt, 20-25 cm mélyen embermagasságú öntöttvas feszületet találtak. A leletet bevitték a temetőgondnok udvarára, ahol pihent egy teljes évet. Amikor tudomást szereztem a leletről, megkerestem Iványi Sándort és megkértem mutassa meg a feszületet. Az első szemlélődés kiderítette, hogy egy népi barokk stílusú aránylag jó állapotú és teljes egészében meglévő út menti feszület hever a temető gondnok udvarán. Hamarosan a feszületet beszállítottam a tájházba. Felhívtam Bereczki Ibolyát, majd Pataky Emőkét és tanácsaikat követve kérvényt írtam a NKÖM Műtárgyvédelmi Főosztálynak Dr. Buzinkai Péternek és bejelentettem a szándékomat. A levélre reagálva megkérték a tárgy adatait, előkerülésének körülményeit és a legfontosabbat a tárgy szakszerű szakvéleményét. A Tájházzövetség keretein belül sikerült segítőt találni, Dr. Füzes Endrét, aki elkészítette a kereszt szakvéleményét. Az elkészített dokumentumokat elküldtem a múzeumi főosztálynak és sikerült a védelmet megkapnia és, mint műtárgyként szerepelnie a nyilvántartásban.

A műtárgyi védettséget megítélő hivatali eljárás és a felállításához szükséges pénz megteremtése egy évet vett igénybe. Időközben Dr. Dénes Zoltán elkészítette a feszület talapzatának rekonstrukciós tervét. A talapzat téglából rakott három osztatú, nyolcszögletű, építmény, mely a kutatások szerint, megfelelője a XIX.

század közepén jellegzetes Békés-Bihari területen álló feszület talapzatoknak. A talapzatot kovácsoltvas kerítés veszi körül, melynek első két tagját a katolikus hívek, a hátsó két tagját a gyomai református hívek ajándékozták a szakrális emlékhöz.(13-16. kép)

A tájház, mint értékmentő közeg

Egy új szakrális térrel és egy műtárggyal gazdagodott településünk. Sikerült megvalósítanunk azt, amelyet a múzeológia kevés estben tud elérni, hogy a begyűjtött műtárgyat eredeti funkciójában, élővé és tartalommal megtöltve visszaadhatja a társadalomnak, a falu hívő lakosságának.

A kereszt felszentelésének és a szakrális tárgy kiállítás megnyitásának napján újtára indítottuk tudományos rendezvénysorozatunkat, melynek első jelentős eseménye, az Első Gyomaendrődi Tudományos Néprajzi Konferencia volt. A konferencia témájában a szakrális emlékekkel foglalkozott. A konferencia fővédnöke és levezető elnöke Dr. Ujváry Zoltán professzor úr volt. Dr. Szalay Emőke a Déri Múzeum főmunkatársa diavetítéses előadásában mutatta be a református úrasztali edényeket és tárgyakat. Gecse Annabella a szolnoki Damjanics Múzeum etnográfusa egy felvidéki falu, Baraca vallási szokásait tárta a jelentős számú hallgatóság elé. Végül Dr. Dénes Zoltán a kereszt szimbólumrendszeréről adott tudományos elemzést előadásában.

A tájház adott esetben a település tárgyi és folklór emlékeinek gyűjtőmúzeuma. Ilyen megközelítésben szerepet kell vállalnia a környezete kulturális emlékeinek megóvásában, védelmében. A múzeumba be nem vihető vagy a „tájház funkcióba” nem illő tárgyi emlékek, illetve fontos szokások, hagyományok megmentésével, megőrzésével és azok megmaradását elősegítve kell részt vennie ebben a munkában.(17-21. kép)

Az elásott Fájdalmas Mária szobra

A Szarvasvégi temető „Fájdalmas Mária” kápolnáját és szobrát ez év november 1-ére sikerült rendbe hozni. (23-24. kép)

S íme a következő feladat, a Gyomavégi temetőben előkerült Pieta (Fájdalmas Mária) szobor helyreállítása.

A szobor felszínre kerülése tanulságos történet.

Megkeresett Beláné Tarr Mária, hogy egy fontos üzenetet kell továbbítania részemre. Elmondta, hogy kedves rokona Tímár Elekné (születet Bela Mária) a tudtára adta, hogy a Gyomavégi temetőben el van ásva egy „Mária szobor”.

Felkerestem Tímár Eleknét, aki közölte, hogy az édesanyja (született Sóczó Viktória) 1968-69-ben elásta egy Hegedűs nevű emberrel a szobrot a nagykereszt tövében. Az édesanyja a férje halála után gyakran kijárt a temetőbe és a férje sírján kívül a Mária szobrot is szépítette, rendben tartotta. A szobor felett négy faoszlopon álló tető volt, körülötte kovácsoltvas kerítés. A szobor talapzatán márványtábla volt beépítve, melyen Tímár Anna neve volt olvasható. A szobor eredetileg beljebb állott csak a folyamszabályozáskor kialakított gát építése miatt kellett a falu felé hozni. Ugyanis a gát megépítése előtt (1880-90-es években) a temető benyúlt a folyópart felé. A gát építésekor a temetőből kisajátítottak egy darabot. Így a nagykereszt és a temető központi része a falu felé tolódott. Még ma is emlékeznek arra, hogy az ártérben rekedt sírokat gondozták a hozzátartozók az 1950-60-as években. Miután Tímár Elekné megmutatta a helyet, ahol elásatta az édesanyja a szobrot, munkatársammal két nap alatt kiástuk és beszállítottuk az endrődi Szent Imre Plébánia udvarára.

A szobor kb. 150 cm magas, Máriát ábrázolja ölében a halott Jézussal. A Mária feje letörött, de ezt megtaláltuk a földben a szobor mellett. Rongálódás nyomai láthatók még a Mária jobb kezén. A szobor homokkőből készült, néhol stukatírozott, festett. Az idők folyamán igen vastag festékréteg került a szobor felületére. Tímár Elekné elmondta, hogy az édesanyja azért ásatta el a szobrot, mert félt a további rongálóktól, ugyanis a Mária fejét még elásás előtt letörték. (25. kép)

A szobor további sorsa már a kezünkben van. Remélhetőleg tudunk olyan anyagi forrást keríteni, mely lehetővé teszi a szobor szakszerű restaurálását és gazdagíthatjuk ezzel az emlékekkel is Gyomaendrőd épségben maradt késő barokk-kori köemlékeit.

TÁJHÁZAK, NÉPI LAKÓHÁZAK NEDVESSÉG ELLENI VÉDELME

- Zsanda Zsolt – Kulturális Örökségvédelmi Hivatal -

A Tájházaszövetség III. országos ócsai találkozóján Borbás Péter, a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársának *A tájházak megőrzésének gyakorlata* című kiállítását láthattuk. A hasznos tanácsokat, élvezetesen színes képanyag egészítette ki, hívogatóan látványossá téve a tablókat.

Ez a kiállítás inspirálta mostani írásomat. Tovább víve a gondolatot olyan tömör,-nem építőipari szakembereknek szóló - összefoglaló leírását tűztem ki céloomul egy-egy témakörben, melynek elolvasása után reményeim szerint az olvasó konkrétan tudhatja, hogy mit tegyen, melyik szerszám után nyúljon háza karbantartása érdekében. Néhány gondolat után ez található az ÖNMAGUNK ÁLTAL ELVÉGEZHETŐ JAVÍTÁSOK részben.

NÉPI LAKÓHÁZAK NEDVESEDÉS ELLENI VÉDELMEK SAJÁTOS-SÁGAI

Ezek a sajátosságok abból erednek, hogy a házak építésének ideje óta megváltozott körülöttük a világ.

Megváltozott **életmódunk**. A hajdanában télen 6-8 embernek szálláshelyet adó kamra kényelme, mai komfort igényünkkel nehezen vethető össze. A házak tájházakként való berendezése esetén számolnunk kell a múzeumi tárgyak tárolásának speciális feltételeivel. Ennek megfelelően kiegyensúlyozottabb, tiszta fűtésre, szárazabb, és világosabb belső terekre, valamint a könnyen tisztántartható felületekre van szükség.

Megváltoztak a **környezeti hatások**. Az általánosan elterjedt vezetékes ivóvíz ellátás, és az ettől elmaradó csatornafejlesztés miatt jelentősen megemelkedik a talajvízszint, amit erősít a közutak megemelése, és az utcák járdafelületeinek burkolása is. A megnövekedett gépjárműforgalom rezgéseivel, és a rendszeres téli útszózással kedvezőtlenül hat házainkra.

Az **építési technológiák fejlődésével** az új korszerű anyagok megjelenése könnyebben – kevesebb szakértelemmel kivitelezhető, – és ugyanakkor tartósabb megoldásokat kínál. Elsorvad a hagyományos mesterségbeli tudás iránti igény, kiszorul a hagyományos anyaghasználat. A műemlék házak szakszerű fenntartásának az épített formák megőrzésén túl a hagyományos anyaghasználat, és építési technológiák megtartása is feladata.

A **nedvesség elleni védekezésnél** az első, hogy tisztázzuk saját képességeinket, lehetőségeinket. (Ne hívjunk villanyszerelőt egy kiégett körte kicseréléséhez, de ne

is piszkáljuk hajcsattal a katódcsövet) A szigeteléssel foglalkozó szakemberek a mai kor gyermekei, a mai elvárásoknak megfelelő – tökéletes - munkát igyekeznek végezni. Ez szerves építőanyagokból épült házak esetében nem mindig előnyös. Egy vályog falazatú ház esetében egyenesen végzetes lehet a teljes kiszáritás, mivel a vályog ettől szétporlik.

Ezeknél a házaknál nem a hermetikus szigetelés a – ház eredeti szerkezetével együtt élni tudó - szakszerű megoldás, hanem a megfelelő szintű - alacsony - páratartalom kiegyensúlyozott fenntarása az épület tereiben, és szerkezetében.

A szakembert igénylő többnyire igen költséges szigetelési formák - mint felületi szigetelések, szakaszos falazat alatti szigetelési technológiák, elektro-ozmotikus módszerek, drain rendszerk - elkészíttetése előtt célszerű a magunk által elvégezhető munkák végrehajtása, így a nedvesedések mértékét akár 80-90%-ban is csökkenteni tudjuk, ami általános esetben már önmagában is kielégítő eredmény lehet.

ÖNMAGUNK ÁLTAL ELVÉGEZHETŐ JAVÍTÁSOK

Mielőtt bármilyen változtatást végeznénk, fontos a probléma körültekintő vizsgálata. Bármilyen megkezdett munkával értékes nyomokat tüntethetünk el, vagy félrevezető nyomokat hagyhatunk. A nedvesedés műszeresen is mérhető, de ez nem csak eszközöket, hanem azokat használni tudó szakembert is igényel. Alapos megfigyeléssel magunk is igen jó eredményre juthatunk a problémák eredetének feltárásában

Néhány tanács a vizsgálathoz:

1. Rögzítsük a jelen állapotot (fényképekkel, rajzzal, illetve a nedvesedés határának körül rajzolásával a falon- a dátumot is jegyezzük fel), és figyeljük meg az idővel való változást. Vegyük figyelembe, hogy milyen hatások érvényesülhettek a vizsgált időszakban (időjárás, használat) Különböző körülmények között, több vizsgálati periódustól több információt remélhetünk.
2. Akkor vizsgálódjunk amikor érdemes. A tető beázásáról zuhogó esőben pontosabb képet kapunk, mint száraz időben.
3. Ne csak a nedvesedés nyomait, de a só kirakódásokat is vizsgáljuk. A sóövek - régebbi nedvesség szintek nyomaként - az eddigi folyamat alakulására utalhatnak,. A vizsgálatoktól várható eredmény, hogy megértjük a nedvesedés okát. Esetleg konkrétan rátalálunk egy elmozdult cserépre, csőrepedésre, vagy megállapítjuk, hogy milyen irányból, illetve milyen mélységben tapasztalható a legintenzívebb hatás.

A nedvesedés alapvetően két forrásból származhat; a csapadékból, és a talaj

nedvességből.

A csapadékvíz ellen elsősorban a tető és ereszek védenek. Ezeket legalább évente egyszer meg kell vizsgálni, a tetőfelületet kívülről átnézve, majd a padlástérből a beszűrődő fénysugarakat figyelve. Az időben történő cserép, vagy pala megigazítása, cseréje megelőzheti a fedélszék nedvesedés miatti gombásodását. Különös figyelemmel nézzük át a falszegélyeket, és kémény körüli részeket. A padlástér poros padozatán a lecsepegő víz nyomai is árulkodó jelek lehetnek. Figyeljünk arra, hogy a padlástérben ne halmozzunk fel nedvszívó anyagokat, és hogy a szellőzés folyamatosan biztosított legyen a gombásodásnak kedvező bepállás elkerülése érdekében.

A tető épsége szempontjából nézzük át a környező fákat, gondolva arra, hogy esőben az ágak mélyebbre hajlanak, és ha a szél is feltámad az elnehezedett ágak kárt tehetnek a tetőben.

Ha a házunkon ereszcsonna van azt rendszeresen tisztítsuk a levelektől. Időnként ellenőrizhetjük egyenletes lejtését, megnézve, hogy megáll e benne valahol a beleöntött víz. Szemrevételezéssel ellenőrizhető, hogy az eresz mindenütt a csatornába vezeti e a vizet. A jól beállított ereszcsonna külső pereme lejjebb kell legyen a belső pereménél.

A talajnedvesség elleni védekezés első lépése az épület környezetének rendezése.

1. A terep mindenütt lejtessen el a háztól (méterenkénti 2-4 cm-es lejtés már elegendő) A víznek a további útját is rendezni kell.
2. Különös figyelemmel kezeljük az esőcsatornák vizének elvezetését. Itt folyókák kialakítása is indokolt.
3. A ház környezetében a tömött, aljnövényzettel megkötött talaj felszín a kívánatos. A felszántott, kapált felület beissza a vizet.
4. Párazáró (beton, aszfalozott, cementhabarcs kötőanyaggal lerakott) járdák a ház körül a falak nedvesedését okozó talajnedvességet tartanak fenn. Ezek helyett a páraáteresztő burkolatok (homokba rakott téglák, vagy kő burkolat, kavicsos felület) alkalmazása jelent megfelelő megoldást.
4. A tornácok, és ereszaljak kiválóan oldják meg a tetőről lecsorgó víz háztól való távortartását, de a víz további elvezetéséről folyókákkal gondoskodnunk kell.
5. A falak szárításának szempontjából az a legjobb, ha a nap, és a szél minél jobban körüljárhatja a házat. Gondoljunk erre a kert tervezésénél, a fák telepítésénél, és egy esetleges melléképület elhelyezésénél is.
6. Két ház közti szűk terület vízelvezetése, és az elvezető szerkezetek tisztántartása alapvető feladat.

A falazatokkal kapcsolatos teendők

1. A falak felületét, különösen az alsó sávban szabadon kell hagyni, hogy a felszívódó nedvesség el tudjon párologni belőlük. A pára kibocsátást gátló lábazat, cementvakolat, vagy a belső felületek lambériázása, csempézése a nedvességet magasabb szintre tereli.

2. Mind a vakolóanyag, mind a festék megválasztásánál ügyelnünk kell páraáteresztő képességükre. Például a mész alapú festékek jók, a műanyag festékek többsége rossz páraáteresztő.

Hiába választjuk meg jól az egyiket, ha a másik párazáró. Glettelésnél a glett anyagot is vizsgálni kell.

A belső terek kialakításával, használatával kapcsolatos szempontok:

1. A padló burkolatok kialakításánál a párazáró réteg (pl.: lebetonozás) kerülése.

2. A berendezés során a bútorok távoltartása a nedvesedésre hajlamos falszakaszoktól, legalább légréssel biztosítva azok szellőzését.

3. A folyamatos használattal járó fűtés, és rendszeres szellőztetés, ennek híján temperáló fűtés és minél több szellőztetés biztosítása.

4. A gépészeti vezetékek (víz, csatorna) épségének szigorú rendszeres ellenőrzése.

**SZEMÉLYI JÖVEDELEMADÓJA 1 %-ÁVAL
TÁMOGASSA A MAGYARORSZÁGI TÁJHÁZ
MOZGALMAT, TÁRSADALMI SZERVEZETÜNKET: A
MAGYARORSZÁGI TÁJHÁZAK SZÖVETSÉGÉT!**

A rendelkező nyilatkozat kitöltésénél adja meg Szövetségünk
adószámát:

18441608-1-05

**VÁLASSZON MINKET, GYŐZZE MEG
ISMERŐSEIT, CSALÁDTAGJAIT!**

TÁMOGATÁSÁT ELŐRE IS KÖSZÖNJÜK!

PROGRAMAJÁNLÓ tájházainktól

FERTŐHOMOK KÖZSÉG ÖNKORMÁNYZATA 2006. évi programtervezete

	rendezvény	helye	ideje	program
1	Horvát bál	Hegykő Tornácos panzió	2006. január 27.	Bál
2	Kiállítás	Fertőhomok, Tájház Akác u 10.	2006.április 1.	Gyermekrajz kiállítás
3	Kiállítás	Fertőhomok, Tájház Akác u.10.	2006.május 4.	Kovács György – szobor kiállítás
4	Horvátországi kultúrcsoport fellépése	Fertőhomok, Kultúrház Akác u. 44.	2006. május 19.	Horvát néptánc, ének, tambura
	Fertőhomok Falunap	Fertőhomok, Tájház Akác u.10	2006. július 1.	Kultúrprogram, bográcsos ételek, zene, tánc
5	Kiállítás	Fertőhomok, Tájház Akác u.10.	2006. július 2.	Fotókiállítás
6	Szt. Anna napi Búcsú	Fertőhomok, Tájház Akác u.10.	2006. július 23.	Vásár, zene, tánc
7	Kézműves Napok	Fertőhomok, Tájház Akác u.10.	2006. július 12- 15.	Kézműves foglalkozások, játékok
8	Fertőhomoki lakodalmas	Fertőhomok, Tájház Akác u.10.	2006. augusztus 11-13.	1950-es évek lakodalmi szokásai
9	Kiállítás	Fertőhomok, Tájház Akác u.10.	2006. szeptember 3.	Természetvédelem
	Diófesztivál	Fertőhomok, Kultúrház Akác u.44.	2006. szeptember 9.	Kultúrprogram, dióból készült finomságok

**A fertőhomoki tamburazenekar a 2005. évi
Múzeumok Majálisán
a Magyar Nemzeti Múzeum kertjének szabadtéri színpadán**

